

Söz Sanatları Çerçevesinde Cevâmiu'l-Kelim Olgusu

The Case of Jawami al-Kalim Within the Framework of Arabic Rhetorical Arts

ADNAN ARSLAN

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belâgati
Anabilim Dalı, Bilecik/Türkiye
Assoc. Prof., Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Division of Basic
Islamic Sciences Department of Arabic Language and Rhetoric, Bilecik/Turkey

adnan.arслан@bilecik.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3989-6612

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 13 Ocak / January 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 25 Mayıs / May 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Mayıs / May 2020

Yayın Sezonu / Publication Season: Mayıs / May

Atıf / Citation: Arslan, Adnan. "Söz Sanatları Çerçevesinde Cevâmiu'l-Kelim Olgusu"
edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal 4/1 (Mayıs / May 2020): 173-190.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article was scanned by iThenticate. Plagiarism was not detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | <mailto:iifdergi@bilecik.edu.tr>

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi /
Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Özet

Çoğu hadis âliminin görüşüne göre az sözle çok anlam ifade etmek manasına gelen cevâmiu'l-kelîm, Hz. Peygamber (a.s.m.)'ın beyanının özelliklerinden birisidir ve öyle de olmalıdır. Zira kıyamete kadar gelecek tüm insanlığa rehberlik etme istidadında bulunan hadislerin lafızca sınırlı olması mana bakımından derin ve geniş olmasını gerekli kılmıştır. Gayet muhtasar hadislerin olduğu çok yönlü anlamlar ihtiva etmesinde, ibarelerin edebi sanatlarla yoğrulmasının mühim bir katkısı vardır. Bu bakımdan sünnetin asırlar üstü geniş bir zaman dilimi ve farklı kültür çörfafyaları üzerindeki tatbik kabiliyeti yahut günümüz ifadesiyle "evrenselliği", Arap dili belâgati ve edebi imkânlarının mükemmel bir şekilde kullanılmasıyla da ilgilidir denilebilir. Bu itibarla hadislerin kalıcılık ve tesir kazanmasında ibarenin "din dili"ni ihtiva etmesinin yanında edebi yönden "zengin" oluşunun da etkisi olduğu düşüncesi bu çalışmanın varsayımını oluşturacaktır. Bu çalışmada öncelikli olarak Arap dili ve hadis âlimlerinin "cevâmiu'l-kelîm" olarak nitelendirdikleri hadislerde bulunan söz sanatları incelenecektir. İkinci olarak söz konusu hadisler üzerine yapılan şerhlerin günümüz şartları açısından ihtiva etmesi muhtemel anlamları ve tatbikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve belâgati, hadis, cevâmiu'l-kelîm, söz sanatları, hadis şerhleri.

Abstract

According to the opinion of most hadith scholars, Jawami al-Kalim means that a little Word has a lot of meanings. That's one of the characteristics of the Prophet Muhammad's (pbuh) and this should be so. The fact that the hadiths which wanted to guide all human beings until the doomsday was deliberately limited, necessitated a deep and broad sense. There is a significant contribution to the mixing of phrases with literary arts in the fact that concise hadiths contain as many aspects as possible. In this respect, it is possible to say that circumscription can be applied over a centuries-long time frame and different cultural geographies, or universality in today's terms, through the perfect use of Arabic language eloquence and literary possibilities. In this respect, the assumption of this study is that the fact that the phrase contains language of religion had as well as the fact that it is "rich" in terms of persistence and influence of the hadiths is not lost. In this study, primarily the Arabic language and rhetoric in the hadiths that had been described as "Jawami al-Kalim" by the hadith scholars will be examined. Secondly, the meanings and applications of the commentaries on these hadiths which will be included in terms of today's conditions will be discussed.

Keywords: Arabic Language and rhetoric, hadith, Jawami al-kalim, word arts, hadith sharhs.

GİRİŞ

Sözler sınırlı anlamlar ise sınırsızdır. Ucu bucağı olmayan anlamlar âleminin anahtarları kuşkusuz edebiyatın elindedir ve söz sanatlarının salahiyetine verilmiştir. Aynı kelime ve terkiplerle bambaşka anlamlar ifade edebilmenin adıdır edebiyat. Sözü kalıcı ve müessir kılmanın yolu edebiyattan geçmektedir. Sözde öyle bir tesir vardır ki belki de buna binaen Hz. Peygamber (s.a.v.)

إن من البيان لسحرا “Beyanda sihir vardır.” buyurmuştur.¹ Sözü sihir gibi etkile-yici ve büyüleyici kılarak herhangi bir ülküye, kitleleri ram etmek büyük öl-çüde edebiyata bağlıdır.²

Hz. Peygamber (a.s.m.) kendinden önceki peygamberlerden farklı olarak tüm insanlığa hidayet rehberi olarak gönderilmiştir.³ Zira o son peygamber-dir.⁴ Hâtemu'l-enbiya oluşu kalbine vahyedilen Kur'ân'ın lafzen ve manen tahriflerden muhafaza olmasını gerekli kılmıştır. Zira mademki Kur'ân'dan sonra başka semavi kitap inmeyecektir; o halde ondan önce nazil olan kitap-lardan farklı olarak tebeddül ve tahrife maruz kalmamalıdır. Diğer taraftan Kur'ân'ın en birinci müfessiri Hz. Peygamber'dir (a.s.m.). Pek çok ayetin be-lirttiğine göre Hz. Muhammed'in (a.s.m.) vazifesi beşere hitap ettiği Kur'ân'ı beyân ve tebyîn etmektir; beşerin anlayışına göre izah etmektir.⁵ Buna binaen Kur'ân'ın korunmasını iktiza eden hikmet ne ise aynı hikmet Hz. Peygam-ber'in (a.s.m.) ifadelerinin de muhafaza edilmesini gerekli kılmaktadır. Hicri ilk yüzyıldan itibaren Hz. Peygamber'in (a.s.m.) sözleri, fiilleri ve takrirlerin-den ibaret olan hadislerin hummalı bir ilmî faaliyetle “mevzu/uydurma” şai-belerinden korunma kaygısının arkasında yatan neden budur.⁶

Hadisleri konularına göre tasnif eden kimi muhaddisler “Bana cevâmiu'l-ke-lim verildi.” hadisinden yola çıkarak⁷ Hz. Peygamber'in (a.s.m.) bazı hadis-lerinin kısa ve öz olma bakımından diğerlerinden farklı olduğunu ifade et-mişler ve bu tür hadislerle dair müstakil başlıklar açmışlardır. Bu tür hadisler ilk paragrafta değindiğimiz sözü kalıcı ve tesirli kılan söz sanatlarını hâizdir.

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “Nikâh”, 67 (No. 5146).

² Medya ve sanatı, belirli bir amaç doğrultusunda kitle yönlendirmeleri için kullanmak an-la-mında bir kavram olan “dirijizm” edebî yapıtlar için de geçerlidir. Söz konusu kavram ve edebiyat-yönlendirme ilişkisi hakkında bir çalışma için bk. Samet Kılıç, “Geçmişten Günü-müze Edebiyatımızda Dirijizm”, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018), 1-10.

³ Sebe' 34/28.

⁴ el-Ahzâb 33/40.

⁵ er-Ra'd 13/40; el-Ankebût 29/18; en-Nahl 16/35; en-Nahl 16/44. Hz. Peygamber'in (a.s.m) tebyin vazifesi hakkında müstakil bir çalışma için bk. Sevim Gelgeç, “16/Nahl 44 Bağlamında Hz. Peygamber'in Tebyin Görevi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/1 (2015), 275-299.

⁶ Söz konusu gayretlere genel olarak bakmak için bk. Güray Yapar, *Hadislerin Yazılı Malzemeye Dönüşme Süreci* (m. 610-770), (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2005). Hadislerin ted-vini sürecine dair yaygın olan kanaat ve eleştirisi için bk. Ehssan Dalal, “el-Evveliyye fi tedvîni'l-hadîsi'n-nebevî”, *Edebali İslamiyat Dergisi* 2/4 (2018), 163-177.

⁷ Hadisin tahriri hakkında kapsamlı bir çalışma için bk. Abdurrahman Ece, “Bana Cevâmiu'l-Kelim (Özlü Sözler) Verildi Hadisinin Tahlili, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (Bahar 2019): 57-89.

Bu çalışmanın esas konusu da hadis uzmanları ve Arap edebiyatçıları tarafından cevâmiu'l-kelim addedilen hadislerdeki söz sanatlarıdır.⁸ Gördüğümüz kadarıyla “muhtasar müfit” denilen veciz hadisler, kıyamete kadar tüm Müslümanlara yol gösterecek küllî düsturları hâizdir.⁹ İbn Teymiye'nin dediği gibi cevâmiu'l-kelim kabilinden hadisler; قضية كلية وقاعدة عامة تتناول أنواعا كثيرة *birçok meseleyi ele alan külli hükümler ve umumi kaidelerdir*.¹⁰ İlke düzeyinde olan bu hayati düsturlardaki söz sanatları, ezberlenme kolaylığı ve birden fazla anlama gelme gibi dilsel imkânlar sunmuştur.¹¹ Cevâmiu'l-kelim kabul edilen tüm hadislerin burada söz sanatları bakımından incelenmesi mümkün olamayacağı için bu çalışma söz konusu hadislerin en bilindik olanlarına yoğunlaşacaktır. Bu hadislerdeki anlatım biçimleri ve söz sanatlarının muhtevayı etkili, çok anlamlı ve kalıcı kılmasındaki rolü ön plana çıkarılacaktır. Fakat şunu itiraf etmek zorundayız ki hadislerin mana yoluyla rivayeti caizdir.¹² Bu, âyet ve hadis aktarımındaki en büyük farkı teşkil etmektedir. Kişi âyetin manasını hatırlıyor ama lafzını tam olarak tayin edemiyorsa hatırladığı şekliyle âyeti okuması caiz değildir. Ancak hadis rivayetinde aynı kesinlik söz

⁸ Hadislerdeki söz sanatları pek çok akademik çalışmanın konusu olmuştur. Bu çalışmalardan bir kaç için bk. Nuredin Itr, “Ehemmu'l-melâmihi'l-fenniyye fi'l-hadisî'n-nebevî”, *Mecelletu merkezi buhûsi's-sunneti's-seniyye* 7 (1994), 65-100; Duran Ekizer, Belagat Açısından Buhârî Ve Müslim'de Mecaz İçeren Hadisler, (Doktora Tezi: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016); Nasruddin İbrâhîm Ahmed Huseyn, *ed-Delâlatu'l-belâğîyye fi'l-hadisî'n-nebeviyyi's-şerîf dirase tahlîliyye belâğîyye* (Dubai: el-Meclisu'd-Devlî li'l-Lugati'l-Arabiyye, 2010); Hasan Soyupek, Teşbih Sanatını Hadislerdeki Yansıması, *Marife* 7/2 (Güz 2007), 141-161; Muammer Bayraktutar, “Bedruddin El-'Aynî'ye Göre Hadislerde Hasr Uslûbunun Kullanımı Ve Mânâya Etkisi ('Umdetu'l-Kârî Özeline)”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2014), 127-152; Muhittin Uysal, “Hz. Peygamber'in Dil Yönü Ve Edebiyat Literatüründe Geçen Hadislerde Belâğat”, *Marife* 6/2 (Güz 2006), 53-85; Yavuz Köktaş, “Hadislerin Anlaşılmasında Mecaz Bilgisi: eş-Şerif er-Radî Ve el-Mecazatü'n-Nebeviyye”, *Ekev Akademi Dergisi* 3/2 (Güz 2001), 175-189; Ümeyye Bedruddin, “Belâğatu'l-kasem fi'l-hadisî'n-nebeviyyi's-şerîf”, *Mecelltu Câmiati Dimeşk* 26/3 (2010), 47-87; Avnullah Enes Areş & Abdullah Aydın “Hadislerde Kinayeli Kullanım”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2019) 490-514. Bu çalışmada hadislerdeki söz sanatlarını ele alan akademik çalışmaların bir kısmına değinilmiştir.

⁹ Söz konusu hadisler hakkında kapsamlı bir çalışma için bk. Ömer b. Abdillâh b. Muhammed el-Mukbil, *Cevâmiu'l-kelimi'n-nebevî: Dirâsetun te'sîliyye* (Londra: Tekvîn li'd-Dirâsâtve'l-Ebhâs, 2017).

¹⁰ Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. el-Hadır b. Muhammed el-Harrânî İbn Teymiye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (el-Medîne: Mecmau'l-Fehd li't-Tibâa, 2005), 1/152.

¹¹ Hadislerde söz sanatlarının kullanılmasına hakkında bir çalışma için bk. Fatma Aydın, “Arap Dilinin Hadisleri Anlamaya Etkisi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/67 (2019): 1023/1041.

¹² Selman Başaran, “Hadislerin Lafız ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 58.

konusu değildir. Kişi manasını hatırladığı hadisin lafzını -bazı şartlar dâhilinde- kendi ifadeleriyle aktarabilir. Buna hadis literatüründe rivaye bi'l-ma'nâ denilmektedir. Buna binaen bazı nahivciler nahivle ilgili konularda hadisle istiṣhadda bulunmayı isabetli görmemişlerdir.¹³ Zira hadisin ibaresindeki bir kullanım, doğrudan “efsahu'l-fusehâ” (dili en fasih)¹⁴ olan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) değil, aradaki râvîye de ait olabilir. Dolayısıyla bu çalışmada geçen cevâmiu'l-kelim hadislerin ibarelerindeki söz sanatlarının tartışma götürmez bir surette Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sadr-ı mübareklerinden sâdır olduğunu tayin edemiyoruz. Hatta bu rivayetlerin –hiçbirisi ne manen ve ne de lafzen mütevatir olmadığı için- muhakkak bir surette Hz. Peygamber'e ait olduğunu da iddia edemiyoruz. Zaten bu makalenin böyle bir iddiası da yoktur. Biz bu çalışmada hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'e nispet edilmiş ve cevâmiu'l-kelim olduğu müşahede edilen rivayetler üzerinden değerlendirmede bulunacağız. Dolayısıyla manâ yoluyla rivayet ve hadisin sıhhati zaviyelerinden bu çalışmanın eksik taraflarının bulunduğunu kabul etmek zorundayız.

CEVÂMIU'L-KELİM HADİSLERDEKİ SÖZ SANATLARI

1. Teşbih-i Belîğ

Sözlük anlamı شَبَّهَ fiilinin tef'il babının mastarı olmakla “benzetmek” yahut “benzerlik kurmak” anlamına gelen teşbih¹⁵, ıstılahi bir terim olarak *bir şeyin herhangi bir başka şeyle anlamca müşterek oluşunu* ifade etmektedir.¹⁶ Teşbih unsurlarından “teşbih edatı” ve “vechu's-şebeh” in hazfedildiği bu teşbih türüne¹⁷ وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا “Geceyi örtü kıldık.”¹⁸ âyeti örnek gösterilebilir. Gecenin örtüye benzetilmesi; kararmış havanın bir örtü gibi insanın üzerine çekilmesi ve

¹³ Nusrettin Bolelli, “Nahivde Hadisle İstiṣhad Meselesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6 (1987-1988), 166. (165-175)

¹⁴ Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd Bagavî, *Şerhu's-sunne li'l-Bagavî*, thk. Şuayb Arnâvûd (Şam: el-Mektebu'l-İslâmî, 1983), 4/202.

¹⁵ Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1998), 1248

¹⁶ el-Hatîb Celâluddin Muhammed b. 'Abdirrahmân Kazvînî, *el-Îdâh fi ulûmi'l-belâga* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 164.

¹⁷ Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga* (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1999), 237

¹⁸ en-Nebe 78/10.

istirahate çekilebilmesi için dinleme vesilesi kılınması anlamındadır. Dolayısıyla anlam; “dinlenme açısından gecenin örtü gibi kılınması”dır. Fakat bu mana daha veciz bir şekilde teşbih-i belîğ kullanılarak ifade edilmiştir.

Türkçemize yerleşmiş ve artık atasözü olarak da bilinen¹⁹ “Mümin müminin aynasıdır.” sözü bir hadistir. Cevâmiu’l-kelim hadisler²⁰ arasında zikredilmesi yerinde olan hadisin lafzı *مرآة المؤمن* şeklindedir.²¹ Genelde bir kişi karşısındakini eleştirdiği ya da yüzüne karşı övgüyle bahsettiğinde söylenen söz ile kastedilen aslında nedir? Hadisin şerhlerine baktığımızda söz konusu hadise şöyle bir mana verilmiştir: *Mümin diğer bir mümin kardeşine kendisi hakkında hatalarının neler olduğunu sorar. Diğeri ise sadece arkadaşının Allah nezdinde salih bir kul olması için ona yanlışlarını söyler; o da hatalarını düzeltir.*²² Burada maksat kusurları ortaya çıkarmak değil, bilakis bu kusurları izale edip ortadan kaldırmaktır. Ahirette Allah’ın huzurunda rezil bir hale düşmemek için burada arınmaktır. Dolayısıyla bir mümin diğer bir mümine karşı ayna vazifesi görmüş olur. Nasıl ki evden çıkarken yahut bir toplantıya katılmadan önce aynaya bakıp yüzümüzdeki ya da kıyafetimizdeki olası nahoş görüntüleri düzeltiriz; bunun gibi biz de göremediğimiz kusurlarımızı mümin kardeşimizden öğreniriz. Hz. Peygamber’in (a.s.m.) oldukça veciz sadece birkaç kelimesinden bunun gibi pek çok anlamı anlayabiliyor oluşumuz ifadede kullanılan teşbih-i belîğ sanatı ile olmuştur. Buna göre; “Bir mümin diğer bir müminin kusurlarını göstermesi bakımından bir ayna gibidir.” anlamı daha veciz bir şekilde ifade edilmiştir.

Teşbih-i belîğın bir söz sanatı olarak kullanıldığı diğer bir örnek ise *كفى* *بالسلامة* *داء* “Hastalık olarak selamet yeterlidir.”²³ hadisidir. Sağlıklı ve güven içerisinde olmak Allah’ın büyük lütuflarından birisidir. Hatta Allah Resulü

¹⁹ Reşat Ahmet Ağaoğlu, “Kütüb-İ Tis’a’da Yer Alan Hadislerle Anlamca Örtüşen Azerbaycan Atasözleri”, *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42/2 (Aralık 2018), 4. Ağaoğlu, Azeri toplumunda da söylenen “Adam adamın aynasıdır.”; “Üzüm üzüme baka baka kararır.” ve “Atı at yanında bağlarsan rengi değişmez, huyu değişir.” atasözlerinin burada zikredilen hadisin manasıyla örtüştüğünü ifade etmektedir.

²⁰ Konu hakkında ayrıntı için bk. Abdurrahman Ece, “Bana Cevâmiu’l-Kelim (Özlu Sözlür) Verildi Hadisinin Tahlili, 57-89.

²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Edebu’l-Müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdül-bâkî (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye,1989), 93.

²² Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl es-San’ânî, *Kitâbu subulî’s-selâm* (Dâru’l-hadis et-Tab’a), 2/697

²³ Kudâî, *Müsnedu’s-Şihâb el-Kudâî*, 2/302.

(a.s.m.) pek çok hadisinde Allah'tan sağlık ve afiyet istemiş ve اللهم إني أعوذ بك من البَرَصِ، والجُنُونِ، والمُجَذَّمِ، وَسَيِّئِ الْأَسْقَامِ (Alaca, akli dengeyi kaybetmek, cüzzam ve her türlü hastalıktan sana sığınırım.) gibi hadislerle²⁴ hastalıklardan Allah'a sığınmıştır. Ancak kimi zaman sağlıklı olmak bazı insanları isyan, günah, gaflet hatta dalalete kadar sürüklemektedir. Böyle kimseler için sıhhat ve afiyet bir tür hastalık gibidir. Hadisi şerheden Münâvî (öl. 1031/1622) bu münasebetle şöyle demektedir:

لأن دوام سلامة العبد في نفسه وأهله من المصائب تورثه البطر والعجب والكبر وتحجب إليه الدنيا لما يألفه من الشهوات وحب الدنيا رأس كل خطيئة والتمتع بالشهوات المباحات يحجب القلوب عن الآخرة وكل ذلك يسقم الدين ويكدر الإيمان ويخرج إلى الطغيان

Kulun uzun süre musibetlerden selamette kalarak yaşaması (Başına uzun süre herhangi bir musibet gelmemesi) onda kibir, kendini beğenmişlik, gurur gibi kötü ahlaka sebep olur. Dünyevi arzulara ünsiyet edeceği için onun gözünde dünya hayatı güzel görünür; dünyayı sever. Hâlbuki dünya sevgisi bütün hataların başıdır. Mubah olan şehevî arzularla zevk ü sefa sürmek kalbi ahiretten koparır. Tüm bunlar ise manen hasta eder, imanı bulandırır ve en nihayetinde de isyana sevk eder.²⁵

Hadis gayet veciz birkaç kelime ile teşbih türleri içerisinde en sanatlı olan belîğ teşbihi kullanarak uzun bir hakikati dile getirmiştir. Diğer taraftan سلامة ve داء kelimeleri zıt anlamlı olup bedî' ilmi açısından bakıldığında, *sözde iki zıt anlamlı kelimeyi bir araya getirmek*²⁶ anlamına gelen "tıbak" sanatına örnektir.

Teşbih-i belîğ'in bir beyan üslubu olarak kullanıldığı pek çok cevâmiu'l-kelim hadisler bulunmaktadır. *Teşbih edatı* ve *vechü'ş-şehbeh*'in (benzetme yönü) zikredilmediği bu tür teşbihler, gayet muhtasar ibarelerle oldukça geniş anlamlar ifade edebilme imkânı sunmaktadır. Bu hadislerden birisi de orucun

²⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvûd (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2001), 20/309.

²⁵ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî, *Feyzü'l-kâdir şerhu'l-Câmi'i'ş-şâğîr* (Kâhire: el-Mektebetu't-Ticâriyyeti'l-Kubrâ, 1356), 4/551.

²⁶ Ahmed Hâşimî, *Cevâhir*, 303.

bir kalkan olarak nitelendirildiği şu hadistir: الصوم جنة “Oruç zırh/kalkan-
dır.”²⁷ Teşbih edatını takdir ettiğimizde “Oruç bir kalkan gibidir.” anlamına
gelen hadiste, kalkanın ne işe yaradığı ve daha da önemlisi neye karşı kalkan-
lık vazifesi gördüğü meselesi hakkında çok şeyler söylenebilir. Zira bir bela-
gat kaidesi olarak *mamulün hazfî tamim ifade etmektedir*.²⁸ Orucun bir perhiz ol-
ması yönüyle hastalıklara, iktisada ve tutumlu olmaya alıştırdığı için fakir-
liğe, haram lezzetlere karşı iştihayı kırdığı için nefse, fakirlerin halinden anla-
maya vesile olduğundan dolayı sosyal çatışmalara vb. pek çok konuda kalkan
olduğu anlaşılabilir. Hadisi şerh eden San’ânî (öl. 1182/1768) orucun zırh/kal-
kana benzetilmesini onun tüm bedene şamil oluşu ile ilişkilendirmiştir. Buna
göre kalkan yahut zırh nasıl ki insanın tüm bedenini ok darbelerinden koru-
maktadır; onun gibi oruç da pek çok açıdan kişiyi koruyan bir zırh gibidir.²⁹
Diğer bir şârih olan Münâvî ise orucun zırh oluşunu, abdestin kişinin abdest
uzuvlarını ateşten korumasına benzetmektedir. Abdest azaları hadisin ifade-
siyle ateş azabından korunacağı gibi oruç tutan bedenlerde bir bütün halinde
ebedi azaplardan azade olacaktır.³⁰ İbn Hübeyre (öl. 560/1165) ise orucun kal-
kan oluşunun üç manaya muhtemel olduğunu ifade etmiştir. Oruç kişiyi ateş-
ten, ateşe neden olan günahlardan ve hoşlanılmayan yiyeceklerden koruyan
bir kalkandır.³¹ Bu ve bundan başka pek çok manaya delaleti muhtemel şeyler
sadece “kalkan” ifadesinden anlaşılmaktadır. Dediğimiz gibi hadise bu denli
geniş anlamlara delalet edebilme imkânı veren ibarede kullanılan söz sanatı
teşbih-i belîğ olmuştur.

Teşbih-i belîğ için söylenebilecek diğer bir örnek şu hadistir: نعم صومعة
الرجل بيته “Kişi için evi ne güzel bir manastırdır.”³² “Ev”, Hristiyan din adamları-
nın kendilerini ibadete adadıkları hususi mekânlar olan manastırlara benze-
diği için bu hadiste övülerek (*mahsusun bi’l-medh*) zikredilmiştir. Müslümanın

²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*, 15/446.

²⁸ Veliyyuddîn Ebu Zer’a, *Kitâbu tarhi’t-tesrîb fi şerhi’t-takrîb* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî,
ts.), 2/350.

²⁹ San’ânî, *Kitâbu subulî’s-selâm*, 7/75.

³⁰ Münâvî, *Feyzü’l-kadîr şerhu’l-Câmi’i ş-şâğîr*, 4/242.

³¹ Ebû’l-Muzaffer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre eş-Şeybânî ed-Dûrî, *el-İfsâh an
maâni’s-sihâh*, thk. Fuâd Abdulmun’im Ahmed (b.y.: Dâru’l-vatan, 1417), 6/88

³² Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, *Musannef İbn Ebî Şeybe*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyâd: Mektebetu’r-
Rüşd, 1409), 7/112.

evinin hangi açıdan manastıra benzetildiği hadisin devamında zikredilen ifadelerle açıklanmıştır. *يَحْفَظُ فِيهَا لِسَانَهُ وَبَصْرَهُ* "Orada dilini ve gözünü korur." Dolayısıyla hadis, ev-manastır teşbihindeki ayrıntıları mücmel olarak ifade etmiştir denilebilir. Manastırların şehirden uzak hâlî yerlerde olması açısından evleri mümkün oldukça merkezi yerleşim yerlerinden uzakta edinmek kastedilmiş olabilir. Yahut Müslümanın evinin kendisini ibadet ve takvaya adanabilmesi için en nezih ortam olduğu anlaşılabilir. Kişinin kendisini haramdan korumakta en münasip yeri onun meşru dairede ailesiyle hemhal olduğu hanesi olduğu manası da muhtemeldir. Bu manaya göre Hristiyanların manastır anlayışına da ince bir gönderme olduğu söylenebilir. Zira onlarda dini yaşantı evlilik ve aile hayatından bir uzletle mümkündür. Ruhbanlık dindarlığın bir gereği olarak uygulanmaktadır. Hâlbuki *إِذَا تَزَوَّجَ الْعَبْدُ فَقَدْ كَمَلَ نِصْفَ الدِّينِ* (Kul evlendiğinde dininin yarısını tamamlamış olur.)³³ hadisin de işaret ettiği gibi Müslümanın dindarlığı bizzat evlenmek ve yuva sahibi olmaktır. Dolayısıyla hadis, ev-manastır teşbih-i belâğinde kişilerin idrak ve takva seviyelerine göre pek çok manayı ihtiva etmektedir denilebilir.

Diğer bir hadiste Hz. Peygamber (a.s.m.) *كاد الغفر أن يكون كفرا* (Fakirlik neredeyse küfür olacaktı.)³⁴ buyurmuştur. Cevâmiu'l-kelim olduğunu düşündüğümüz bu hadiste de görüldüğü üzere fakirlik-küfür(inkâr) arası bir sebep/sonuç ilişkisi kurulmuş ve mukârebe fiillerinden olan *كاد* ile fakirliğin küfre yakınlaştırıcı bir yönü olduğu belirtilmiştir. Âlî el-Kârî'nin (öl. 1014/1605) aktardığı bir kavle göre fakirliğin küfre yakınlaştırıcı bu yönü, Allah'a itiraz etmeye neden olabildiğinden dolayıdır.³⁵ Münâvî ise fakirliğin zenginleri haset etmeye sebebiyet verdiğine dikkat çekmektedir. Ona göre zaruret içinde hayat sürenler, kimi zaman zenginlerden bir çıkar/fayda görmek ümidiyle onlara tezellül etmeye kendilerine mecbur hissedebilmektedir.³⁶

³³ Ebû Bekr el-Beyhâkî, *Şuabu'l-îmân*, thk. Abdulalî Abdulhamîd (Bombai: Mektebetu'r-Ruşd, 2003), 7/340

³⁴ Beyhâkî, *Şuabu'l-îmân*, 9/12; Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer b. Alî b. Hakmûn el-Kudâî, *Müsnedu's-Şihâb el-Kudâî*, thk. Hamdî b. Abdulhamîd (Beirut: Muessesetu'r-Risâle, 1986), 1/342; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ* (Mısır: es-Seâde, 1974), 8/253.

³⁵ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Mirkâtu'l-Mefâtih* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 2002), 8/3161

³⁶ Münâvî, *Feyzü'l-ka'dir şerhu'l-Câmi'i's-şağîr*, 4/542.

Kanaatimizce bu hadiste teşbih-i belîğ bulunmaktadır. Fakirlik inkârâ benzetilmiş ve hangi açıdan aralarında bir benzerlik olduğu tasrih edilmemiştir. Hadise dair zikredilen şerhlerin dışında yoksulluk ve suç arasında herhangi bir şekilde bir ilişki olduğuna dair pek çok sosyolojik araştırma bulunmaktadır.³⁷ Bu çalışmalara bakıldığında suça iten etkenlerden birisi de aşırı yoksulluktur. Şiddetli fakirlik kişinin ahlaki erdemlerine zarar vermekte ve gayr-ı meşru yollardan para kazanmasına zemin hazırlamaktadır. İslam için suçların en büyüğü inkâr olduğu göz önünde bulundurulursa fakirlik ile inkâr arasında kurulan ilişkinin aslında yoksulluk ve suç arasında öngörüldüğü anlaşılabilir. Hatta aşırı yoksulluğun hüküm sürdüğü bazı İslam beldelerinde, Hristiyan misyonerlerin para karşılığında Müslümanları Hristiyanlığa davet ettiğini ve bazı Müslümanların da bu davete olumlu karşılık verdiğine ilişkin duyumlar alınmaktadır.

2. İstiâre

Bir belâğat terimi olarak bir kelime veya terkinin, teşbihe mübalağa ve yorum gücü sağlamak için benzeşme ilgisiyle ve bir karîneye dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılması³⁸ olan istiare, edebi metinlere estetik değer katan en önemli söz sanatları arasında kabul edilmektedir. Tanımında da geçtiği gibi asıl itibarıyla “teşbih” olan istiare sanatında, müşebbeh(benzeyen) ya da müşebbehun bih’in (benzetilen) zikredilmemesiyle teşbih mübalağalı bir surete çevrilmektedir. Sade bir örnekle anlatılacak olursa “Okulda aslan gibi cesur bir adam gördüm.” denildiğinde, tüm unsurlarıyla mevcut bir teşbihe (mufassal) başvurulmuşken, “Okulda bir aslan gördüm.” denilerek de istiare sanatı (açık istiare) kullanılmıştır.³⁹ Teşbih sanatında olduğu gibi istiare de kendi içinde kısımlara ayrılmaktadır. Asıl amacımız istiare hakkında ayrıntılı bilgi vermek olmadığı için söz konusu sanatın detaylarını ilgili çalışmalara havale ederek⁴⁰, burada cevâmiu’l-kelim addedilen bazı hadislerdeki istiare sanatının anlam zenginliğine etkisi ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

³⁷ Bu çalışmalardan –Türkiye özelinde- bir kaç için bk. Tülin İçli, *Türkiye’de Suçlular: Sosyo- Kültürel ve Ekonomik Özellikler*, (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1992); Zahir Kızmaz, *Bazı Sosyal Değişkenler Bağlamında Doğu Anadolu Bölgesi’nde Suç ve Suçluluk*, (Doktora Tezi: Fırat Üniversitesi, 2002).

³⁸ İskender Pala& İsmail Durmuş, “İstiare” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/315.

³⁹ Ahmed Hâşimî, *Cevâhir*, 258.

⁴⁰ İstiare hakkında Türk literatüründe oldukça zengin bir birikim bulunmaktadır. Konu hakkında detaylı bilgi almak için bk. Hüseyin Ölmez, *Arap Dilinde İstiare Ve Kur’an Meallerindeki İstiareleri*

Hız. Peygamber (a.s.m.) hanımlarını taşıyan develerin yularını tutan Enceşe isimli bir sahabeye dikkatli olması için *رُؤَيْدَكَ سَوْفَكَ بِالْقَوَارِيرِ* (Cam şişelere karşı dikkatli ol; yavaş sür.) demiştir.⁴¹ Hız. Peygamber (a.s.m.) zamanında da anlaşıldığı üzere değerli kaplar camdan imal edilmekte idi. Dolayısıyla güzel görünümli ama kırılğan bir madde olarak cam kullanılıyordu. Hız. Peygamber (a.s.m.) kadınların pek kibar, nazik ve psikolojik olarak kırılğan bir yapıya sahip olduklarını ve erkeklerin onlarla olan beşeri ilişkilerinde pek değerli bir malzemeye takındıkları tavrı göstermesi gerektiğini gayet veciz bir dille ifade etmiştir. Nevevî'nin aktardığına göre kadınların *القوارير* ile tesmiye edilmesinden maksat, seriü't-tesessür (çabuk müteessir olan) ve zayıf fıtratta olmalarıdır.⁴² Bu hadiste edebi bir sanat olarak istiare-i tasrihiyye (açık istiare) bulunmaktadır. Kadınlar nazik ve kırılğan mizaçlarıyla billur malzemeye benzetilmiştir. Benzetilen nesne/cam şişeler (müşebbehun bih) zikredilmiş ama benzeyen "müşebbeh/kadınlar" zikredilmemiştir.

Diğer bir hadiste ise Hazret-i Peygamber (a.s.m.) *إياكم وخضراء الدمن* "Çerçöpün içinde bitmiş sebzedden sakının."⁴³ demiştir.⁴⁴ Şehirlerde ve şehirlere mücavir olan köylerde ev atıklarının toplanması sağlansa da şehirlerden uzak olan kırsal yerleşim yerlerinde atıklar evlere biraz mesafeye uzak yerlere atılmakta ve doğada çürüyüp dağılması beklenmektedir. Hız. Peygamber (a.s.m.) zamanında da tabii olarak ev atıkları gibi çöplerin atıldığı ortamlarda beşeri bir kasıt olmaksızın biten sebzeler olmuştur. Rivayetin devamında sahabe neyin kastedildiğini sorunca *الْمَرْأَةُ الْحَسَنَاءُ فِي الْمُنْبَتِ السُّوءِ* (Kötü ortamda yetişen güzel kadın) demiştir.⁴⁵ Allah Resulü (a.s.m.) hasep ve nesep yahut yetişme

---

Üsluplar, (Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Üniversitesi, 2017); Muhittin Eliaçık, "Belâgat Kitaplarında İstiârenin Tarif Ve Tasnifi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/21 (Aralık 2015), 7-30; Günay Çelikelden, "Teşbîh" Ve "İstiâre"nin Belâgat Kitaplarındaki Görünümü Üzerine", *TÜBAR* 35 (Bahar 2014), 61-83.

⁴¹ Bagavî, *Şerhu's-sunne li'l-Bagavî*, 13/157.

⁴² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *Kitâbu şerhi'n-Nevevî alâ Muslim* (Beyrut: Dâru İhyâi'-Turâsi'l-Arabî, 1392), 15/80.

⁴³ el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb el-Kudâî*, 2/96.

⁴⁴ Zemaşerî hadisi Arap mesel/atasözleri arasında zikretmiştir. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemaşerî, *el-Müstaksâ fî Emsâli'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1987), 1/451

⁴⁵ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru'l-kutubî'l-İlmiyye, 1953), 4/139.

ortamı bakımından pek de nezih olmayan ailelerin kızlarına talip olunmaması gerektiğine yönelik bir tavsiyede bulunmaktadır. İstiare sanatının kullanıldığı hadisin şerhi sadedinde Râmeihürmüzî şöyle bir yorumu aktarmaktadır:

أَنَّ الرِّيحَ تَجْمَعُ الدِّمْنَ، وَهِيَ البُعْرُ، فِي المَكَانِ مِنَ الأَرْضِ ثُمَّ يَرْكَبُهُ السَّافِي، فَيُنْبِتُ ذَلِكَ المَكَانَ نَبْتًا نَاعِمًا عَضًّا، فَيَزُوقُ بِحُسْنِهِ وَغَضَارَتِهِ، فَتَجِيءُ الإِبِلُ إِلَى المَوْضِعِ وَقَدْ أُعِيَتْ فَرْبَمَا أَكَلَتْهُ الإِبِلُ فَتَمْرَضُ

“Rüzgar dışkı halindeki atıkları bir yerde toplar.⁴⁶ Sonra da bu yerde yumuşak ve parlak bitki biter. Güzelliği ve tazeliği ile güzel görünür. Bir deve bu yere yorgun bir halde gelir. Deve muhtemelen bu bitkiden yemiş ve hasta olmuştur.”⁴⁷

Diğer bir hadiste Hz. Peygamber (a.s.m.) لا تطرحوا الدر في أفواه الكلاب “İncileri köpeklerin ağzına atmayın.”⁴⁸ buyurmuştur. Hadisin metninde geçen ifadeler tam olarak istiare içeriklidir. Zira köpeğin ağzına inci atmak hakiki manasıyla anlaşılması mümkün değildir. O halde hadisten maksadın ne olduğunu anlamak için söz sanatlarına müracaat etmek gereklidir. İnciler değerli ve köpeğin yiyeceği şeyler ise değersizdir. Kıymeti haiz bulunan şeyleri kıymetsiz yerlerde kullanmak bir değer israfıdır ve hadisin kastettiği anlam bu merkezde olmalıdır. Bu tüm zamanlarda geçerli bir değer yönetimi dersi içermektedir.⁴⁹ Hadisin metninde geçen “inci” ile “köpek” sayılamayacak kadar çok maddeye tatbik edilebilir. İnci ile ilim⁵⁰, nasihat, hikmet, himmet, saygı, sevgi ve emek anlaşılabilceği gibi köpek istiaresi ile de ilim, nasihat ve hikmetli sözü kavramaya elverişli olmayan kimseler yahut belli bir seviyede saygı ve sevgiyi hak etmeyen değersiz şahsiyetler kastedilmiş olabilir.⁵¹

⁴⁶ Şerhin metninde geçen تَجْمَعُ الدِّمْنَ ifadesiyle neyi kastetmiş olduğuna dair dil kaynaklarında bir bilgiye rastlayamadığımız için çeviriye yansıtılmamıştır.

⁴⁷ Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrahmân b. Hallâd el-Fârisî Râmhürmüzî, *Kitâbu emsâli'l-hadîs*, thk. Ahmed Abdulfettâh Temâm (Beyrut: Muesesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1409), 120.

⁴⁸ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm İbnu'l-Mukri', *Mu'cemu İbni'l-Mukri'*, thk. Ebî Abdîrahmân Âdil b. Sa'd (Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1998), 403.

⁴⁹ Örneğin muhaddisler herhangi bir hadisin bu ilme ehil olmayana rivayet edilmesini doğru bulmamışlardır. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmûd ed-Dahhân (Riyâd: Mektebetu'l-Maârif, 1983), 328

⁵⁰ Münâvî şerhinde incilerle ilmin kastedilmiş olabileceğini ifade etmiştir. Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi 'i's-şâğîr*, 6/410.

⁵¹ Söz konusu anlam örgüsünü teyit eden başka bir kavil bulunmaktadır. İsa (a.s.) şöyle demiştir:

Hadisin gayet muhtasar ve öz ibaresiyle gayet külli bir düstur gösterilmiştir denilebilir. Tekrar edecek olursak evrensel mesajlar içerecek böyle külli bir ilke ancak istiare gibi bir söz sanatı ile mümkündür.

3. Diğer Söz sanatları

Bir makalenin akademik sınırlılığı göz önünde bulundurularak bu başlık altında mücmel bir şekilde diğer söz sanatlarına değinilecektir.

*Lafızları güzelleştirmeye yönelik edebî (bedî) sanatlardan olan seci üslûbu*⁵² cevâmiu'l-kelim hadislerin söylenişini kulağa hoş gelecek akustik bir ahenge dönüştürmektedir. Buna dair pek çok örnek gösterilebilir. Örneğin; “Seyrek ziyaret et ki sevgin artsın.” hadisi seci sanatını ihtiva etmesi bakımından güzel bir misaldir.⁵³ Türkçeye tercüme edildiğinde söz sanatları kısmen kaybolan hadisin Arapça ibaresi şu şekildedir: زُرْ غَيْبًا تَزِدُّ حُبًّا Görüldüğü gibi hadis sadece dört kelimedden oluşmaktadır. İki ayrı cümle mukadder şart edatı olan “in” ile birbirine bağlanmış ve manen şart cümlelerinden olan emir ve cevabı şeklinde gelmiştir. Dolayısıyla emrin cevabı olan دُدُّ fiili meczum olmuştur.⁵⁴

Gibben ve *hubben* kelimeleri birbirleriyle uyum halindedir. Aynı şekilde زر ve زد fiillerinin ikisi de meczumdur. Dolayısıyla dört kelimedden birincisi ile üçüncü ve ikincisi ile dördüncüsü fonetik bakımdan uyum içerisindedir. İnsanın dostlarıyla olan sosyal ilişkisinde ne kadar severe sevsin sık ziyarette bulunmaması gerektiği evrensel bir kabuldür diyebiliriz. Bunun sosyal bir düstur olarak, ezberlenmesi çok kolay sadece dört kelimedde özetlenmesi ve

لَا تَلْقُوا اللَّؤْلُؤَ إِلَى الْحَنَازِيرِ؛ فَإِنَّهَا لَا تَضَعُ بِهِ شَيْئًا، وَلَا تُعْطُوا الْحِكْمَةَ مَنْ لَا يُرِيدُهَا؛ فَإِنَّ
الْحِكْمَةَ أَفْضَلُ مِنَ اللَّؤْلُؤِ، وَمَنْ لَا يُرِيدُهَا شَرٌّ مِنَ الْحَنَازِيرِ

“İnciyi domuzlara atmayın. Onlar incilerle bir şey yapmaz. Hikmeti de istemeyene vermeyin. Hikmet inciden daha değerli olduğu gibi hikmeti istemeyen kişi de domuzlardan daha şerlidir.” Ebû Bekr Ahmed b. Mervân ed-Dîneverî, *el-Mücâlese ve cevâhiru'l-ilm*, thk. Ebû Ubeyde İbn Hasen Âl Selmân (Bahreyn: Cem'iyetu't-Terbiyeti'l-İslâmiyye, 1419), 2/188. Bu kavil ilgili rivayetin İsrâiliyat kaynaklı olma ihtimalini akla getirmektedir.

⁵² İsmail Durmuş, “Seci” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/275.

⁵³ Ebu'l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdi b. Abdulhamîd (Kahire: Mektebetu İbn Teymiye, 1994), 13/70.

⁵⁴ Talep ifade eden fiillerin cevabında gelen muzâri fiilin meczûmluğu konusunda kapsamlı bir çalışma için bk. Yunus İnanç, “Emrin Cevabında Gelen Fiillerin Bazı Kur'an Meallerindeki Hatalı Tercümesi”, *Edebali İslamiyat Dergisi* 3/5 (2019), 23-52.

ifade için seçilen kelimelerin de ses bakımından uyumlu olması edebi bir estetiğin sonucudur denilebilir.

Telaffuz bakımından tam bir uyum içerisinde olduğunu gördüğümüz diğer bir örnek ise *ورثة الأنبياء وروثة العلماء* hadisidir. Bu hadiste Hz. Peygamber (a.s.m.) *âlimlerin peygamberlerin varisi olduklarını* ifade etmektedir.⁵⁵ Bu hadis sadece üç kelimededen oluşmakta ve âlimlerin içinde buldukları toplumlardaki hayati yönlerine değinmektedir. Sadece bu üç kelimelik hadis ile ilim ve âlimler hakkında pek çok şey söylenebilir. Biz burada muhtemel bu anlamlar üzerinde durmayacağız. Görüldüğü gibi üç kelimenin her birisi telaffuz bakımından uyumludur. İlk kelime ile üçüncü kelime memdûde elif ile bitmekte ve kendi içinde tam bir seci oluşturmaktadır.

Hece sayısı ve fonetik bakımdan tam bir uyumdan bahsedebileceğimiz diğer bir örnek ise şu hadistir: *التوبة تهدم الحوبة* Bu hadiste Hz. Peygamber (a.s.m.) tövbenin işlenen bir hatayı yıkacağından bahsetmektedir.⁵⁶ Sözün kısalığına rağmen hadisin anlam bakımından ne kadar zengin olduğu izaha gerek duymamaktadır. Hadiste zikredilen kelimelerdeki hece sayısı ile ses uyumu dikkat çekicidir. Bir önceki örnekte olduğu gibi üç kelimedenden her biri dört harften müteşekkildir. İlk ve son kelimeler sarf bakımından *الفعلة* "el-fa'le" kalıbında gelmekle uyumlu olduğu gibi son harfler açısından da görüldüğü gibi tenasüp halindedir.

Kinayeli anlatıma örnek olabilecek bir ibare ise *أكثرها ذكر هادم اللذات* hadisidir. Hz. Peygamber (a.s.m.) bu hadisinde "Lezzetleri tahrip edip acılaştırıp ölümü çok zikrediniz."⁵⁷ demektedir. Aslına bakılırsa hadisin lafzında "ölüm" kelimesi geçmemekte ancak ondan, "lezzetleri tahrip edici" sıfatıyla bahsedilmektedir. Ölüm yerine onun bir sıfatı olan "lezzetleri tahrip edici" yönü zikredilmiştir. Lezzetleri tahrip etme ile ölüm arasında lâzım-melzûm

⁵⁵ Ebû Hâtîm İbn Hibbân, *Sahih İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1988), 1/291.

⁵⁶ Sahih hadis kaynaklarında aynı lafızla bulamadığımız bu rivayet için Ebû Mansûr es-Seâlibî hadisidir demektedir. Ebû Mansûr es-Seâlibî, *et-Temsil ve'l-muhâdara*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Halû (b.y.: ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1983), 28.

⁵⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ty.), 2/1422.

ilişkisi vardır.⁵⁸ Bu da “kinaye” kapsamında bir söz sanatıdır.⁵⁹ Öyle ise ölümün zikredilmesinden amaç ahiret hayatını unutturacak hevesleri dizginlemek içindir. Esas olan Müslümanın dini vecibeleri yerine getirmesi ve içtimai sarsıntılara neden olacak ahlaki zaaflarından kurtulmasıdır. Bunun yolu ise kendisinin dünyada fani bir misafir olduğunu ve ebedi hayata vesile olacak vazifelerinin bulunduğu bilincini hep açık tutmasıdır. Müslümanda böyle bir bilinç açıklığına sağlayacak şeylerden biri ve belki de birincisi, ölüm gerçeğini sıklıkla zihninde canlı tutmasıdır. Zira insan beşeriyet gereği olarak dünyaya kapılıp Allah’ı ve ahireti unutmaya çok meyillidir. Hadis sadece üç kelime ile bu ve bundan başka muhtemel manalara söz sanatını kullanarak delalet etmektedir. Bu manalardan birisi de şu olabilir: Ölümün zikrinin gölge düşürdüğü lezzetler hakiki lezzetler değildir. Bilakis lezzet sanılan bu şeyler gaflet verici süflî ve ahiret adına zararlı eğlencelerdir. Zira iman, ilim, ibadet, salih amel, marifetullah vb. yaratılış gayelerinden alınan safi lezzetlere ölümün zikri hanel getirmemektedir.

SONUÇ

Cevâmiu'l-kelim kapsamında değerlendirilen hadisler bu çalışmada yer verilenlerle sınırlı değildir ve açıkça belirtmek gerekir ki cevâmiu'l-kelim hadislerin tamamında söz sanatları bulunmamaktadır. Fakat “külli düsturlar” içerikli özlü hadislerin birçoğunda söz sanatları dikkat çekecek yoğunlukta-
dır. Anlaşılan İslam toplumlarının Kur’ân ve sünnet çizgisinde istikamet üzere devamının sağlanması için külli kaideler, veciz cümleler haline getirilmiş ve bunların atasözleri gibi nesilden nesile aktarılması sağlanmıştır. Bu vesileyle cevâmiu'l-kelim; ibadet, âdâb-ı muaşeret ve hayati tecrübelerle dair Müslüman toplumların atasözleri koleksiyonudur. Sanki İslamiyet, hayata dair kendi kaidelerini ezberlenmesi kolay özlü sözler şekline getirmiştir. Bu suretle dinin temel ve hayati ilkeleri yediden yetmişe herkese yayılmış ve değiştirilmesi imkânsız kültürel genetik kodlar haline dönüşmüştür. Gördüğümüz kadarıyla da İslam’ın kültüre mal oluş sürecinde edebi sanatların önemli bir hizmeti olmuştur.

⁵⁸ *Kinaye*, anlatılmak istenilenlerin sarih olmayan bir şekilde, üstü kapalı anlatılmasıdır. Bu yapılırken, sarih ifade ile anlatılacak olan şeyi çağrıştıran, söylendiğinde onu akla getiren ifadeler kullanılır. Bu ifadelerde mecaz bulunmaz. Bunlar gerçek manada kullanılabilen ifadelerdir. Hakiki anlamı dolaylı olarak gösteren sözlerdir. *Kinayenin mecazdan ayrıldığı noktada burasıdır*. Avnullah Enes Ateş, *Kuran Yorumunda Beyan İlmi* (İstanbul: Kitabı Yayınları, 2018), 117.

⁵⁹ Ahmed Hâşimî, *Cevâhir*, 287.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, Reşat Ahmet. "Kütüb-İ Tis'a'da Yer Alan Hadislerle Anlamca Örtüşen Azerbaycan Atasözleri". *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 42/2 (Aralık 2018).
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnâvûd. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2001.
- Alî el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Mirkâtü'l-Mefâtih* Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002.
- Ateş, Avnullah Enes & Aydın, Abdullah. "Hadislerde Kinayeli Kullanım". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2019), 490-514.
- Ateş, Avnullah Enes. *Kuran Yorumunda Beyan İlmi*. İstanbul: Kitabi Yayınları, 2018.
- Aydın, Fatma. "Arap Dilinin Hadisleri Anlamaya Etkisi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/67 (2019), 1023-1041.
- Bagavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd. *Şerhu's-sunneh li'l-Bagavî*. thk. Şuayb Arnâvûd. Şam: el-Mektebu'l-İslâmî, 1983.
- Bağdâdî, Hâfız Hatîb. *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmûd ed-Dahhân. Riyâd: Mektebetu'l-Maârif, 1983.
- Başaran, Selman. "Hadislerin Lafız ve Mana Olarak Rivayeti Meselesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991), 51-65.
- Bayraktutar, Muammer. "Bedruddîn El-'Aynî'ye Göre Hadislerde Hasr Uslûbunun Kullanımı Ve Mânâya Etkisi ("Umdetu'l-Kârî Özelinde)". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2014), 127-152
- Bedruddîn, Ümeyye. "Belâgatü'l-kasem fi'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf". *Mecelltu Câmiati Dimeşk* 26/3 (2010), 47-87.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şuabu'l-îmân*. thk. Abdulâlî Abdulhamîd. Bombai: Mektebetu'r-Ruşd, 2003.
- Bolelli, Nusrettin. "Nahivde Hadisle İstişhad Meselesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5-6 (1987-1988), 165-175.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi' u's-şâhih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Edebu'l-Müfred*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1989.
- Çelikelden, Günay. "Teşbih" Ve "İstiâre"nin Belâgat Kitaplarındaki Görünümü Üzerine. *TÜBAR* 35 (Bahar 2014), 61-83.
- Dalal, Ehssan. "el-Evveliyye fi tedvîni'l-hadîsi'n-nebevî". *Edebali İslamiyat Dergisi* 2/4 (2018), 163-177.
- Dîneverî, Ebû Bekr Ahmed b. Mervân. *el-Mücâlese ve cevâhiru'l-ilm*. thk. Ebû Ubeyde İbn Hasen Âl Selmân. Bahreyn: Cem'iyetu't-Terbiyyeti'l-İslâmiyye, 1419.
- Durmuş, İsmail. "Seci" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ebî Şeybe, EbûBekr b. *Musannef İbn Ebî Şeybe*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1409.
- Ebu Zer'a, Veliyyuddîn. *Kitâbu tarhi't-tesrib fi şerhi't-takrîb*. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabî, ty.
- Ece, Abdurrahman. "Bana Cevâmiu'l-Kelim (Özlu Sözler) Verildi Hadisininin Tahlili. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (Bahar 2019), 57-89.

- Ekizer, Duran. Belagat Açısından Buhârî Ve Müslim'de Mecaz İçeren Hadisler. Doktora Tezi: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.
- Eliaçık, Muhittin. "Belâgat Kitaplarında İsti'ârenin Tarif Ve Tasnifi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3/21 (Aralık 2015), 7-30.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 1998.
- Gelgeç, Sevim. "16/Nahl 44 Bağlamında Hz. Peygamber'in Tebyin Görevi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/1 (2015), 275-299.
- Hâşimî, Ahmed. *Cevâhiru'l-belâğa*. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1999.
- Huseyn, Nasruddîn İbrâhîm Ahmed. *ed-Delâilâtü'l-belâğîyye fi'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf dirase tahlîliyye belâğîyye*. Dubai: el-Meclisu'd-Devlî li'l-Lugati'l-Arabiyye, 2010.
- Itr, Nuredîn. "Ehemmu'l-melâmihi'l-fenniyye fi'l-hadîsi'n-nebevî". *Mecelletu merkezi buhûsi's-sunneti's-seniyye* 7 (1994), 65-100.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1953.
- İbn Hibbân, EbûHâtîm. *Sahîh İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnâvûd. Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 1988.
- İbn Hübeyre, Ebü'l-Muzaffer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre eş-Şeybânî ed-Dûrî. *el-İfsâh an maâni's-sihâh*. thk. Fuâd Abdulmunim Ahmed. b. y.: Dâru'l-Vatan, 1417.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Muhammed FuâdAbdulbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Teymiye, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. el-Hadır b. Muhammed el-Harrânî Takiyyuddîn Ahmed. *Mecmûu'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım. el-Medîne: Mecmau'l-Fehd li't-Tibâa, 2005.
- İbnu'l-Mukri', Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm. *Mu'cemu İbni'l-Mukri'*. thk. EbîAbdirrahmân Âdil b. Sa'd. Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1998.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *el-Mesâlik fi şerhi Muvattâ*. b.y.: Dâru'l-Garb el- İslâmî, 2007.
- İçli, Tülin. *Türkiye'de Suçlular: Sosyo- Kültürel ve Ekonomik Özellikler*. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 1992.
- İnanç, Yunus. "Emrin Cevabında Gelen Fiillerin Bazı Kur'ân Meallerindeki Hatalı Terçümesi". *Edebali İslamiyat Dergisi* 3/5 (2019), 23-52.
- İsfehânî, Ebû Nuaym. *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*. Mısır: es-Seâde, 1974.
- Kazvînî, el-Hatîb Celâluddin Muhammed b. 'Abdirrahmân. *el-İdâh fi ulûmi'l-belâğa*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2003.
- Kılıç, Samet. "Geçmişten Günümüze Edebiyatımızda Dirijizm". *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2018), 1-10.
- Kızmaz, Zahir. *Bazı Sosyal Değişkenler Bağlamında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Suç ve Suçluluk*. Doktora Tezi: Fırat Üniversitesi, 2002.
- Köktaş, Yavuz. "Hadislerin Anlaşılmasında Mecaz Bilgisi: eş-Şerif er-Radî Ve el-Mecazatü'n-Nebeviyye". *Ekev Akademi Dergisi* 3/2 (Güz 2001), 175-189.
- Kudâî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer b. Alî b. Hakmûn. *Müsnedu's-Şihâb el-Kudâî*. thk. Hamdî b. Abdulhamîd. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1986.
- Mukbil, Ömer b.Abdillâh b. Muhammed. *Cevâmiu'l-kelimi'n-nebevî: Dirâsetun te'sîliyye*. Londra: Tekvîn li'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs, 2017.

- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî. *Feyzü'l-kağîr şerhu'l-Câmi 'i's-şağîr*. Kâhire: el-Mektebetu't-Ticâriyyeti'l-Kubrâ, 1356.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Kitâbu şerhi'n-Nevevî alâ Muslim*. Beyrut: Dâru İhyâi'-Turâsi'l-Arabî, 1392.
- Ölmez, Hüseyin. *Arap Dilinde İstiare Ve Kur'an Meallerindeki İstiareli Üsluplar*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017.
- Pala, İskender & Durmuş, İsmail. "İstiare". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/315-318. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd el-Fârisî. *Kitâbu emsâli'l-hadîs*. thk. Ahmed Abdulfettâh Temâm. Beyrut: Muessetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1409.
- San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl San'ânî, Muhammed b. İsmâîl b. Salâh. *Kitâbu's-subuli's-selâm*. Dâru'l-Hadîs et-Tab'a, ts.
- Seâlibî, Ebû Mansûr. *et-Temsîl ve'l-muhâdara*. thk. Abdulfettâh Muhammed el-Halû. ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1983.
- Soyupek, Hasan. Teşbih Sanatını Hadislerdeki Yansıması. *Marife 7/2* (Güz 2007), 141-161
- Taberâni, Ebu'l-Kâsım. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdulhamîd. Kahire: Mektebetu İbn Teymiye. 1994.
- Uysal, Muhittin. "Hz. Peygamber'in Dil Yönü Ve Edebiyat Literatüründe Geçen Hadislerde Belâğat". *Marife 6/2* (Güz 2006), 53-85.
- Yapar, Güray. *Hadislerin Yazılı Malzemeye Dönüşme Süreci (m. 610-770)*. Yüksek Lisans Tezi: Erciyes Üniversitesi, 2005.
- Zemaşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Müstaksâ fi emsâli'l-Arab*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.